

Välkommen till Härön!

Härön domineras av de kala hållmarkerna. Mellan bergen ligger några få gröna dalgångar som har försörjt ett par, tre jordbruk under lång tid. Om du vill uppleva det finaste Härön har ska du besöka gården Ängen på södra delen av ön. Det tar en stund att promenera dit från Kyrkesund, men du blir väl belönad. Ända fram till 1980-talet brukades gården Ängen på ett traditionellt ålderdomligt sätt. Bruket av denna gård har bevarat Häröns vackra skärgårds-landskap med betade strandängar och utmarker, små åkrar och slåtterängar ända fram till våra dagar.

I dag är bebyggelsen koncentrerad till östra sidan av ön i samhället Kyrkesund. Några sommarstugor finns spridda över ön, men fortfarande dominerar det öppna beteslandskapet. Huvuddelen av ön väster om bebyggelsen är naturreservat. Målet med reservatet är att fortsätta sköta markerna. Men låt oss börja från början.

Härön var obebodd fram till järnåldern

Stenåldern

Under stenåldern låg strandlinjen 25–30 meter högre än vad den gör i dag och Härön bestod bara av några kobbar och skär. På öarna i närheten finns många lämningar efter stenålders-boplatser. Vi vet att havet med fiske och jakt på säl och fågel var en stor del av dessa människors liv. Kanske det som en gång blev Härön fungerade som orienteringspunkter under stenåldersmänniskornas fiskefärder.

Makaonfjäril
(*Papilio machaon*)
och larv på **kärrsilja**
(*Peucedanum palustre*).

Bronsåldern

Under Nordens bronsålder låg strandlinjen cirka 15 meter högre än dagens havsnivå. Härön bestod då av ett antal små öar. Under denna tid restes tre stensättningar och ett röse. Det var dåtidens gravar och de placerades ofta vid stranden eller på öar och skär. Det tyder på att havet fortfarande var en viktig näringskälla för öbefolkningen. Efter landhöjningen ser du nu gravarna på bergstopparna.

Vid den här tiden kom kunskapen om sädesodling och boskapsskötsel till kommunens huvudö Tjörn, som ligger på ett stenkast från Härön. Studier av pollen som forskare funnit på Härön visar att ön betades av boskap redan tidigare, men det finns inga spår av odling på Härön från denna tid. Ön var bevuxen med björk- och ekskog på torrare områden. I dalgångarna bredde alm, lind, ask och hassel ut sig. I fuktiga sänkor och vid stränder växte al.

Järnåldern

Under järnåldern började ljunghedar breda ut sig över ön. Det berodde delvis på att klimatet blev kyligare och mer solfattigt, delvis på att öbefolkningen höll fler betesdjur. Under tidig medeltid, kring åren 1000–1100 förändrades landskapet dramatiskt på Härön. Pollenfynd visar att alla trädslag minskade. Vi tror därför att den första fasta bosättningen med odling kom till ön vid denna tid. Förmodligen avverkades skog för att skapa odlings- och betesmarker och ved för värme och matlagning i det allt kyligare klimatet. Öns marker har troligtvis skötts i ett inägo- och utmarkssystem under närmare tusen år. På inägan hade bonden sina odlingar medan djuren höll till på utmarken. Först efter skörden släpptes djuren på inägorna.

Ljunghedarna breder ut sig över en stor del av Härön

Tomtningar – bostäder för gästande fiskare

Runt om på Härön kan vi hitta så kallade tomtningar, bland annat vid Råbbevik och på Rockenabben. Tomtningar är låga stenvallar i ringar eller rektanglar och ligger oftast nära vattnet, gärna med en brant bergvägg som en sida. Ibland ligger de ensamma, ibland i större grupper.

Tomtningarna förknippas med de stora sillfiske-perioderna under 1500- och 1700-hundratalet. De har troligen använts av fiskare ända in på 1900-talet som enkla bostäder under säsongsfiske, kanske med ett segel som tältduk och åror för att hålla det uppe. Tomtningar finns på ett flertal ställen, både längs de svenska kusterna och på Nordsjöns kust. I Bohuslän har utgrävningar visat att tomtningar har använts på 1500-talet och i Norge har en liknande lämning daterats ända till förhistorisk tid.

Häröborna var både fiskare och bönder

Precis som andra människor längs kusterna har Häröborna utnyttjat både havet och jorden för att försörja sig. De sillfiskeperioder som kommit och gått under årtusendets andra hälft har därför påverkat ön dramatiskt. Antalet bofasta har förändrats i takt med att sillen "gått till" och försvunnit.

Kartan från år 1699 visar att det fanns två gårdar på ön vid den här tiden. Båda låg på nordsidan av ön där totalt 17 personer bodde. I slutet av 1700-talet hade fiskeläget Kyrkesund vuxit fram. Bara på Stavsundsholmen samsades mellan 70 och 80 personer för att år 1825 vara nere i endast 5 skattebetalande personer med sina familjer, drängar och pigor i hela Kyrkesund. År 1830 vände vinden igen och då bodde ett 90-tal personer på ön.

Under 1800-talets sista hälft stabiliserades försörjningen något när fiskarna gav sig ut på storsjöfiske och bondeseglationen släpptes fri. Bondeseglationen var ett förbud från 1658 för fiskare och bönder att handla med utlandet. Guanofabriker, salterier och beredningsindustrier växte upp utefter sundet. Guano är spillning från fåglar och andra djur. Av spillningen producerades fosfat och nitrat som användes som råvara till gödsel och sprängämnen. Nya yrkeskategorier etablerade sig på ön som bokhållare, kypare, sjöman och skomakare. Samtidigt dök badgästerna upp i Kyrkesund. Fiskeläget blev också en viktig ort för spannmålsexport till främst England. Fisket och jordbruket var ändå fortfarande den största näringen på ön.

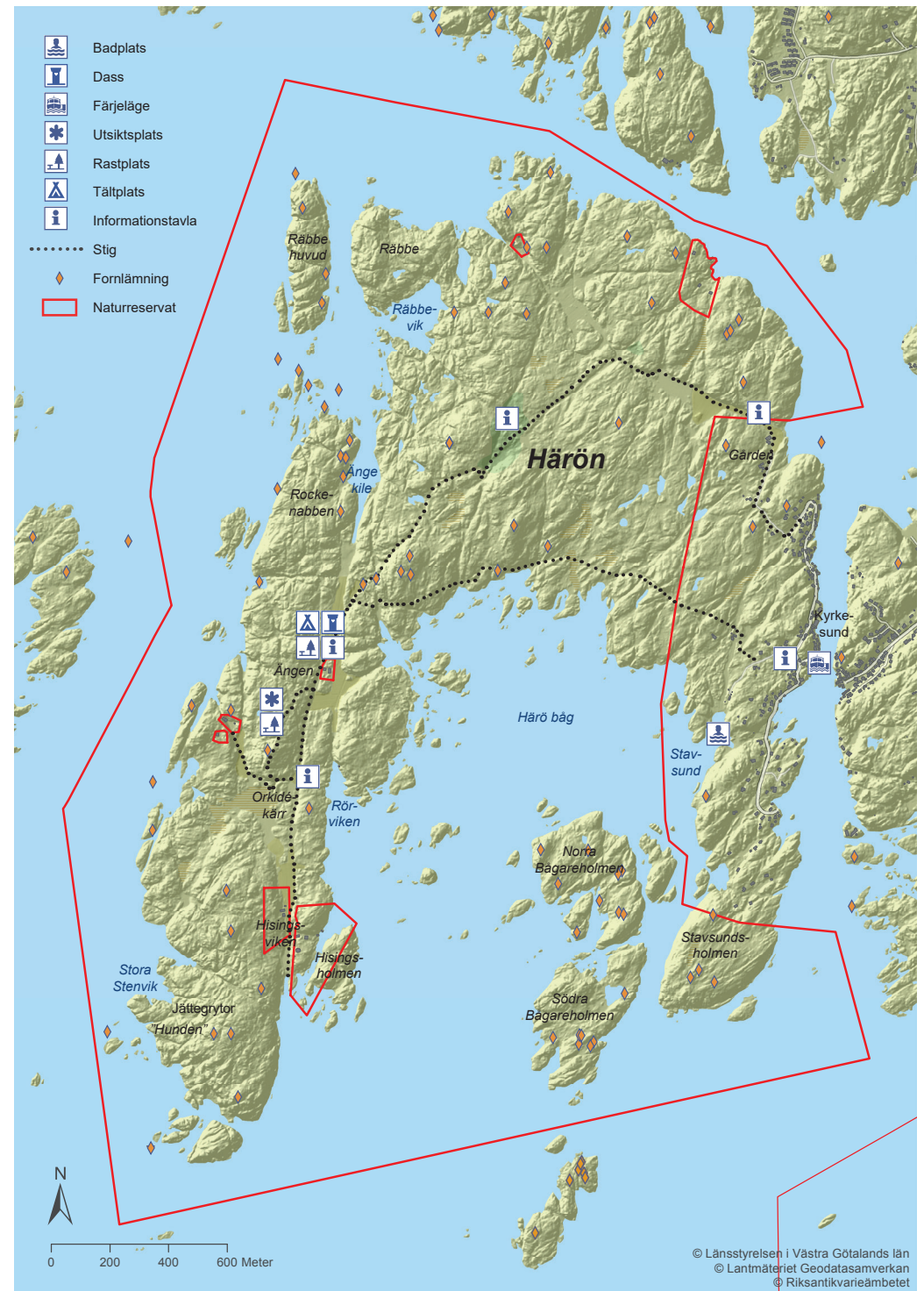
Öns marker fördelades mellan ägarna

Vid Lantmäteriets laga skifte år 1843 fördelades jorden mellan ägarna. Tidigare var marken uppdelad i många olika små lotter och husen låg samlade i en by. Nu fick var och en av markägarna en sammanhängande markbit. Vid denna tid fanns det tre gårdar på Härön: Ängen, Gården och Hisingsviken och de båda torpen Ödalen och Sandbacken. De flesta stenmurar vi ser i dag på ön restes vid detta tillfälle för att skydda odlingsmarken från betesdjuren och skilja de olika gårdarnas

Kärknipprot,
(*Epipactis palustris*)
är en sällsynt orkidé
som trivs på kalkrika
fuktängar.

*Visa hänsyn mot
de boende på
Härön - respektera
tomtgränser under
vandringar över ön*

betesmarker åt. Vid sekelskiftet från 1800-talet till 1900-talet utnyttjades Häröns marker som mest. Men bara några årtionden senare började avflyttningen till städerna och ön tömdes mer och mer på folk.

Jättegrytor

På sydvästra delen av Härön finns ett stort antal jättegrytor. "Hunden" är en märklig stenformation. Den ligger i vatten-brynet och ser ut som en hund.

Flora och fauna

Landskapet bjuder på omväxling

Ett landskap som brukas och betas ger förutom mat och foder även en vacker landskapsbild med en specifik flora och fauna. Varje markslag har sin egen växt- och djurvärld. I dalgångarna där jorden koncentrerats och snäckskalsrik havssand från forna

Svingelgräsfjäril
(*Lasiommata megera*) håller till i torrare gräsmarker och soliga berg.

Getväppling (*Anthyllis vulneraria*) trivs på kalkrika ogödslade marker. Ärtväxter lever i symbios med kvävefixerande bakterier.

tider ligger kvar, odlar man åkrarna och slår ängarna. På bergen däremot där jordlagret är tunt och ojämnt och inte lämpar sig för höproduktion, får djuren beta. Följden blir ett omväxlande och mosaikartat landskap.

Många rara växter och ett rikt fågelliv

De vägkanter och åkerrenar som fortfarande slås med lie eller liknande redskap har en artrik ängsvegetation med växter som vädtklint, gullviva, darrgräs, höskallra och ängsskallra. I ett fuktigt område söder om Ängens gård finns artrika fuktängar. Här finner vi rariteter som kärrknipprot, ängsnycklar och hartmansstarr. De gamla utmarkerna täcks av ljung-, kråkris- och mjölonhed. På flera ställen finns små vackra strandängar. På Härön är det sparsamt med träd och här växer mest tall, gran, sälg och rönn.

Fågellivet är rikt och man kan se berguv och rapphöns. Båda arterna har kommit tillbaka efter att ha varit borta från ön under lång tid. Rapphönsen gynnas av att man brukar åkrarna igen.

Gården Ängen

Ängen är den enda kvarlevande gården på Härön från efterkrigstiden. Här bodde syskonen Ragnar, Erik och Asta Andersson. Syskonen Andersson fortsatte att driva jordbruket på ett ålderdomligt sätt med hästdrivna redskap. Spannmål och potatis odlades i växelbruk. Man odlade vall, men hälften av foderbehovet av hö kom från sältor och ängsmarker. Åkermarkerna gödslades bara med tång eller naturlig gödsel. Den siste i syskonskaran, Ragnar gick bort 1993. Gården testamenterades då till Sjöräddningen och köptes senare av Naturvårdsverket.

Större delen av Härön blev naturreservat 1997. Målet är att så långt som möjligt efterlikna äldre tiders markanvändning med slätter, åkerbruk och utmarksbete. Vid gården Ängen odlas det ännu på de smala åkertegarna och ängarna slås i juli. Utmarkerna sköts med bete, som kompletteras med bränning för att föryngra ljungen och skapa ett smakligare bete.

Gården Ängen

Odling av åkerogräs

Vid gården gör man försök med att odla upp hotade åkerogräs. Det kan tyckas märkligt att det ska behövas, när vi under århundranden försökt bekämpa arter som dessa. Den effektiva ogräsbekämpningen i lantbruket har nämligen bidragit till att många ogräsarter nästan försvunnit i dag. På Härön har man aldrig använt kemiska bekämpnings- eller gödningsmedel. Förutsättningarna för att de hotade åkerogräsen ska klara sig är därför bra.

Klätt

Agrostemma githago

Fram till 1950-talet var klätt ett vanligt åkerogräs. Idag är den mycket sällsynt.

I de små allmoge-åkrarna och längs åkerkanterna gör man försök med klätt, kamomillkulla, råglost, kalvnos, åkerfibbla, lindådra och linmåra. Arterna har samlats in från andra platser där de fortfarande finns kvar och spridits ut i samband med vår- eller höstsådd av svarthavre eller vårråg. Här odlas även lin och sädesslag av gamla traditionella sorter. På sommaren lyser åkrarna av blommor i alla färger. Allmogeåkrar sköts på ett ålderdomligt sätt, utan handelsgödsel och kemisk ogräsbekämpning, och sås med äldre sorters sädesslag.

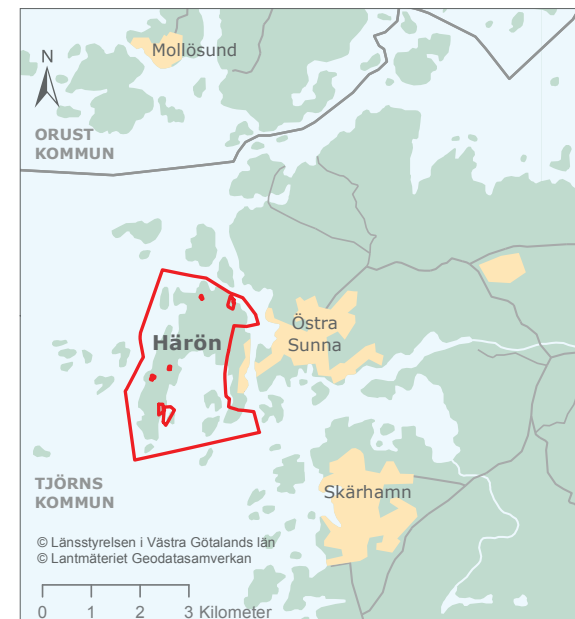
Darrgräs (*Briza media*), **jungfrulin** (*Polygala vulgaris*) och **käringtand** (*Lotus corniculatus*) är vanliga arter i naturbetesmarker.

Föreskrifter för allmänheten

Det är förbjudet att

- plocka blommor eller gräva upp plantor,
- tälta annat än på av naturvårdsförvaltaren anvisad plats,
- medföra ej kopplad hund,
- göra upp eld annat än på av naturvårdsförvaltaren anvisade platser,
- omlagra sten på klapperstensfält eller bortföra sten därifrån.

Åka till Härön

Samhället Kyrkesund delas i två delar av sundet mellan Tjörn och Härön. Från Tjörnsidan kan du ta färjan över till Härön och upptäcka det vackra skärgårdslandskapet som fortfarande är präglad av ett småskaligt jordbruk. Det är en ca 3 km lång vandring från färjan till gården Ängen.

Förvaltare: Väst kuststiftelsen

Text: Ulla Åshede, kompletterad och bearbetad av Länsstyrelsen i Västra Götalands län 2016.

Illustrationer: Kerstin Hagstrand-Velicu.

Foldern har medfinansierats av EU:s Life+-fond och Naturvårdsverket i "GRACE-projektet" – Bete och restaurering av skärgårdsöar.